

Проф. др Лидија Томић

КЊИЖЕВНИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ *ХОДОЧАШЋЕ АРСЕНИЈА ЊЕГОВАНА* БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

Роман *Ходочашће Арсенија Његована* третира судбину интелектуалца у хронотопу грађанских, револуционарних и политичких тема. Перспектива анархије и непристајања на егзистенцијалну угроженост кристалише искуство прошлости, а визију пролазности агон побуне пред извјесношћу нестајања. Роман о деструкцији грађанског сталежа прераста у дијалог конфликтне реалности и грађанске традиције. Судбина Арсенија Његована рефлектује модернистички схваћен немир јунака у поништавању грађанског идентитета.

Роман *Ходочашће Арсенија Његована* посједује разуђен спектар приповједних токова. Њима се реализује типолошки поливалентна структура грађанског романа концентрисана око посједничке свијести главног јунака. Тема *поседништва* у роману припада институционалној слици грађанског поретка, а тема *поседовања* особинама јунака у традицији егзистенцијалних романа. Мотиви грађанског романа и романа лика уједињују се у семантици *ходочашћа*, односно, у аутентичној ретроспекцији, исповијести и дијалогу Арсенија Његована са самим собом и догађајима из 1919, 1941. и 1968. године.

Деструкција и деградација грађанске класе садржана је у епски разуђеној причи о Арсенију Његовану и она се, у сродности портрета и аутопортрета, остварује у казивању о личним и историјским збивањима. Слика грађанског поретка темељи се на сударима грађанског интелектуалца и друштвене стварности, на диспропорцији посједничке страсти и друштвених прилика. Грађанска свијест су-

очава се с агоним револуција и демонстрација, а грађанска посебност с изазовима егзистенцијалне угрожености и несигурности.

Епска обухватност приповиједања, заснована на искуству времена, прелама „стварни свијет” професионалне, грађанске и унутрашње, необичне реалности јунака. Портрет Арсенија Његована прелази у амблематичну структуру грађанске егзистенције, а она у „завештање” и књижевни тестамент једног погледа на свијет. Реалистичка равна приповиједања остварује се у аутентичној и увјерљивој перспективи првог лица, очуваној у повјереном рукопису и у интервенцијама приређивача. Цјелина лика не настаје у континуираном току догађаја, већ у асоцијативном поретку збивања, актуализованом ситуацијама и стањима јунака. Промјенљива перспектива лика открива менталну слику Арсенија Његована, а та слика, симболичку оправданост писања пред извјесностима људског пораза. Формом исповијести аутор је из субјективне равни друштвених тема прешао у објективни поредак идеолошких времена, у тему пропадања грађанства пред негативним и анархичним утицајима политике и револуције. Историјско искуство главног јунака потврђује тему пораза грађанства, а универзалност неодрживе непромјенљивости смисао завештања и одбране од пролазности.

Филозофија посједништва у роману садржи искуство стварања. Њим се „зауоставља” судбина нестајања. Дијалог активне перспективе пронађеног рукописа и перспективе приређивања резултирала је аутентичним садржајем свијести и визијом друштвене катастрофе којој писац, Борислав Пекић, у ауторској перспективи, карактерише дихотомију грађанске посебности и егзистенцијалне несигурности. Синхронизација посједичке страсти и грађанског угледа омогућава да се у приповиједању о власништву слиједи тема угроженог идентитета. Тема пада, која постоји колико и човјек, показује да неприкосновеност посједовања није могућа, ни остварива, ако се не сагледа егзистенција јунака „под хипотеком смрти”, а извјесност трагичног, под пропадањем материјалног свијета који, сасвим апсурдно, „животом својим увећавамо или растурамо”¹.

Роман о противурјечностима човјека и времена, човјека и одређеног поретка, формализује се у контрасту принципа Реда и Нереда, како их разумије Арсеније Његован. Антагонизам *реда*, како га доживљава Његован, и преврата, како га разумије револуција, залази у

однос виших, узвишених позиција једне традиције и анархичних претензија „нижих друштвених слојева” које претпостављају „силу, дисконтинуитет и безакоње”². Идеолошки судар посједовања и рушилачких принципа одуховљава поетску суштину тог односа. Њом се открива несагледив илузионизам Арсенија Његована да траје у оном што је прошло или нестаје и што се документује емоционално промјенљивим казивањем посједништва. Тренуци приповједачког и доживљајног *Ja* суочавају искуство пада у различитим временима. Њега не прати континуиран ток казивања, већ идејност грађанског пораза. Мисао да ће се револуција „једном морати приклонити некаквом реду”³ отвара перспективу будућег времена, од којег се, баш захваљујући неповјерењу у стабилност поретка, Арсеније Његован осамљује и изољује, а потом, парадоксално активира и судара с изазовима хаоса. Нова искуства потврђују деградацију грађанске културе пред којом се гротескно спајају *пословни центри, грађански домови, раднички квартави, господски летњиковци, иза којих опет вре-бају сељаци*⁴. Визија *дошљака* подразумева страх од губљења грађанске нити постојања.

Искуства ходочашћа парцелизују перспективу лика у односу на стања изолованости, с једне, и укључености у свијет, с друге стране. Статичност лика оспорена је активизмом идеја. Његованово суочавање са стварношћу доводи у везу грађанску традицију посје-довања с рушилачким агонем пролетерских и социјалних демон-страција. Свијест о моћи посједа и непознавање друштвених прилика развија антагонизам одређеног система мишљења и трагичне про-лазности. Агоналност большевика, револуционара и демонстраната доводи до трагичне деструкције грађанског статуса. Демонстрације силе су изазов идејама будуће урбаности („куће неће смети да личе на изврнуте аутомобилске каросерије, ни на блиндиране тенкове”⁵). Архетип постојаности улази у тему изневјерене трајности, а сукоб прошлости и новог времена, у гротескни поредак кућа које ће бити „вечне као фараонске гробнице”, „коначне, херметички затворене, непробојне и неуништивне алијансе поседништва и градитељства”⁶.

Како разумјети визију модерног града и донкихотску идеју грађанске традиције? Једино Његовановим осјећањем Реда, сагласним метафори библијског „ковчега од дрвета гофера” и визији поретка који се опире силама мрака. Историјски показатељи рушилачких

агона не садрже прогрес већ „безобзирну превртљивост”. Агонал-ност промјена иронично наглашава губитничку перспективу посје-дника који страдају под ударима „рушилаца”. Симболизација руше-ња показује да Арсеније Његован покушава да спаси грађански ред из „највећег нереда”. НепокOLEбљивост одбране омогућава повра-так стварности, али и резигнацији, разочарењу и смрти. Приређи-вачево „сређивање” Његованових мисли, ондје гдје су биле „нечит-ке, збркане и недокончане”⁷, омогућило је откривање бића и предмета у асоцијативном поретку „испуњеног времена” којим се, у Епилогу, нуди могући именоватељ књижевног искуства. При том, утемељеност грађанске свијести допушта да демонстрације 1968. године сугери-рају „једно осавремењавање или, на крају *преиначење*, односно про-мену”. У овој визији исцрпљује се илузионистички дух Арсенија Ње-гована, задржан у тестаментарном писању последње воље. Књижев-но завештање, тако, изражава неизвјесност, али и покушај спасења од неизвјесности. Његован се не прилагођава новинама, већ их, као „амебе – гладнице”, потчињава „сопственом постојању”⁸. Арсеније-ва мисао посједовања се не предаје, већ се брани, као „вајкадашња вода”, као Неко ко се, као и његове куће, „телесно издваја” и „ду-шевно разликује”. Грађанска посебност лика кореспондира с мате-ријалном особеношћу посједа. „Куће су као људи”, каже Његован, због чега његов однос према њима није условљен њиховом функци-јом, колико љепотом. Перспектива рушилачких принципа поништи-ла је могућност одбране. Апсурд губитништва, при том, није оспо-рио побуну пред рушењем властитог идентитета. Антропоморфност материјалног посједа иманентна је „животопису” и „аутентичној историји” грађанске личности („С једним Његованом не може се у овом граду поступати као с безначајним, с брда сишлим дошља-ком”⁹). Постојаност лика се, из свијета пролазности, усељава у сми-сао неимарства и утопију савршеног поретка.

Арсенијево историјско искуство детерминише неповјерење пре-ма будућности. Оно и само носи рушилачки агон, ослоњен на поро-дичну сагу Његована, чију генеалогичку приређивач даје на крају ро-мана. Романескно и фактографско из породичне историје издваја портрет оног који говори да се „тако разликује(м) од Његована”¹⁰. Свијест цивилизацијског искуства тиче се духа једне традиције и грађанске културе која опредмеђује портрет, али не и одредницу

класе или еснафа. Стога, судбина Арсенија Његована и није ушла у књигу *Градители* јер је Арсеније први међу „Портретима Његован Турјашких” и, како каже аутор, „довољно сам” („Сам као што је то за живота био”¹¹).

Аутентичност лика остварена је у непосредности исповијести, у језику оног што се, на полеђини *рачуна* и *записа*, из субјективне перспективе приповиједања, потврђује стањима резигнације, кајања, побуне. Рачуни и записи су „према крају све небрижљивије вођени”, што је, у структури овог романа, сагласно дезоријентацији и старости јунака. Недовршена ријеч – „мод”, на крају *Post skriptuma*, нуди изазов читању и разумијевању одређеног мишљења или односа прошлости, садашњости и будућности у визији *осавремењавања*, *промене* и *преиначења* грађанске судбине. Свака од ових инстанци садржи контакт лика и догађаја, али тако да је Арсеније Његован увијек пред стањем „претећег потопа”. Покушај превладавања неизвјесности оним што је једино преостало – писањем, остварује наратива пута („човек путује чим пређе праг... Ван куће, све је пут.”¹²) и доживљај сопственог постојања који се опсесивно везује за идеал посједничког неимарства. Гротеска посједовања тиче се грађанске логике посједовања, али и историјских прилика и осјећања „неспокојства” које повезује 1941. („узнемирен, сатрвен од узбуђења, да не кажем пометен”¹³) и 1919. („исто неспокојство било ме је ухватило Деветнаесте када сам у источном предграђу Ворољежа први пут сусрео большевике у аветињској најезди”¹⁴). Стање неспокојства јавило се 1924, када је „ушао у посед прве куће за издавање”. Од тада, стање немира сагласно је антиутопији савршеног друштва, а пародија нових облика Београда изгледу „новорођеног” и „фантомског града”, без „карактера” и „душевности”. Искуство погледа с „осматрачнице” на Нови Београд декомпонује културу посједништва које разумије право човјека на одбрану сопственог интегритета.

Ауторово инсистирање на посебности грађанског угледа гротескно формализује сам статус кућа. Антропоморфност неживе материје сагласна је „грађанском угледу” јунака, а грађански углед, „очинском” односу „тутора” према „питомицама”¹⁵. Помјереност односа према предмету прераста у отуђеност, видљиву у амбивалентности цивилизацијских изазова. Арсенијева тежња да куће „осамо-стали”, направи „особеним”, да им омогући статус „засебних бића”,

с именима која ће их разликовати од појмова „насеља”, „предграђа”, „четврти”, оспољава контраст безличности и посебног идентитета, којим се, као и његове куће, Арсеније Његован опире „усисавању у масу”. Постмодернистичко укрштање различитог искуства потврђује парадоксе страсти и посједа. Док својина у грађанској култури има етичку вриједност („Она припада мени!”), контекст припадности подразумијева чување оног што се, збивањима у времену, мијења. Разлози тог антагонизма условили су Његованово „неповерење према сутрашњици”, односно промјенама које га онемогућавају да лично, а не большевички колективно, „учествује(м), делује(м), чак и живи(м)”¹⁶.

Три сусрета са стварношћу омогућили су приповједачу да активира јунаков однос према економији, архитектури, градитељству и новцу, односно идејама, материји и духу градње. Визија грађанског интелектуалца остварује идеју „животописа” да је „историја”¹⁷ кућа подједнако неупоредива с историјом дошљака који немају грађанску свијест „неимара Београда”.

Интересантно је, такође, да Пекић актуализује студентске демонстрације 1968. године како би неповјерење Арсенија Његована према сјутрашњици замијенио кајањем што је „све, за шта сам стварно живео, препустио бризи других”. Промјена односа према себи била је у функцији „опасности” која детерминише суочавање с не-познатим. Арсенијев повратак спољашњем свијету омогућава суочавање с оним против чега се бори („уместо бика за рокове да ухватим, да се као и сви прави, жилави Његовани одупрем, хрвем, одступам, али и наступам, све док не победим или паднем”¹⁸). Вријеме „пустињаштва” одбацује „седамнаест могућих Арсенија Његована обешених о гвоздену шипку” за активизам оног што јесте у живом протоку историје.

Изласком у стварност Његован се суочава с механизмом оног што је „било изграђено, дограђено, постављено, промењено, уклоњено”. Са доминантног интересовања за куће, његов поглед прелази „на фирме, рекламе, саобраћајне знаке, киоске, радње, аутомобиле, па можда – зашто да не? – и на људе”¹⁹, што показује, да је у ознака-ма различитих предметности, од којих су најважнији симболи урба-не средине, видокруг бића употпуњен идејом кретања које нема праволинијски, већ кружни ток, при чему, говор симбола из прошлости, црвена застава, нпр., и у студентским демонстрацијама, поново

актуализује предметност преврата, револуције. Старији догађаји, тако, улазе у радикализам нових прилика, а Арсеније Његован у нови отпор угроженом посједовању. Сигурност „поседа”, симболички потврђеног сликом изгаженог шешира, пребацује се на могућност заједничког живота, на Његованова „претјеривања” чији је циљ да пропадне грађанске културе одбрани присуством „ондашњих” осјећања. У паралелизму Његованове представе о стварима и самих ствари, суштине и одраза идеалних могућности, Арсеније Његован дотиче искуство „измењеног гледишта”²⁰. Идеално се огледа у „бивству по-седовања” и „поседничком срцу” које се не пореди с буржоаским ре-номеом богатих људи. Посједништво је нешто више од поистовјећивања имања и друштвеног статуса, оно је љубав према љепоти и хармонији оспољених облика. Однос према Симониди и Нике, кућа-ма с посебном историјом у роману, омогућава да се психолошка карактеристика поседништва или „велика страст” посматра изван „малих обзира” грађанског морала.

Поетика гротескног реализма у објективизацији деформног литерарно је оправдана чином књижевног обликовања („Јер, не служе ли се књиге преувеличавањем или умањењима, па и преудешавањем штавише, да би узвишени циљ свој уметнички подигле те нас на душевност, кротко саосећање или користан револт навеле...”²¹) и једном врстом постмодерног дијалога основног текста и парентетичних информација у најширем оквиру документовања, набрајања и елаборације Арсенијеве последње воље. У „исцрпљености”, „згужваности”, „поцепаности” његовог бића, Његован пролази искуство гротескног сурвавања у „недостойно позориште” угроженог човјека. Његов говор о економском животу Београда, намијењен Колу српских сестара, а изговорен пред демонстрантима 1941. године, потврђује гротеску супротности која трагикомично садржи и значење кућобрижника, неког ко се мисаоно исцрпљује у осјећању грађанског идентитета. Чини се извјесним да Арсеније Његован доживљава катарзу у оном што пише, што му се из реалности, гротеске и фарсе трагичног искуства, намеће у обраћању Исидору и спасоносној суштини завештања. Ширином информација, видокруг егзистенције има александријски поредак апсурдне узајамности која показује да су „и куће скројене према неким канонима који нису попустљивији од закона помоћу којих су организовани наши трошни скелети”²².

Спајање различитих планова омогућило је Пекићу да развије паралелну стварност објективног свијета и грађанских вриједности. Тренутке колективне експлозије слиједи перспектива егзистенцијалног немира, а тензију пропасти иронија спасења. Његован се предаје писању и старачко-сопственичкој логици ходочашћа које нуди „спомен-белеге” људског страдања. Њим се казује више од „хода градитеља који сваким кораком кује будућност својих планова”²³. Одлазак трамвајем, да се обиђе нови простор за изградњу града, само је још један покушај да се оствари логика посједништва, да се изгради јединство са собом и свијетом. То, наравно, није могуће. Несагласје Арсенија Његована је трајно. Оно се чита у оставштини имовине коју оставља мртвом Исидиру, у судбини породице и „болним сећањима” на стварност једног „изгубљеног” идентитета. Он се поистовјећује с рељефношћу лика и декаденцијом грађанства чија трагика нема нихилистички, већ одбрамбени принцип реда од хаоса историје који се понавља.

Роман *Ходочашће Арсенија Његована* Борислава Пекића тематизује перспективу лика према трагикомичном несагласју бића и свијета. Аутентични свијет Арсенија Његована садржи утопију идеалног поретка. Илузија те жеље сурвава се у гротескно постваривање живота и именованих кућа. Њима се испуњава и пуни смисао постојања. Куће су, као и новац, духовна категорија, због чега роман о Арсенију Његовану говори о духу традиције и њеном безнадежном нестајању.

НАПОМЕНЕ:

1. Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована* – портрет, Просвета, Београд, 1970, стр. 301.
2. Исто, стр. 300.
3. Исто, стр. 301.
4. Исто, стр. 330.
5. Исто, стр. 264.
6. Исто, стр. 266.
7. Исто, стр. 345.
8. Исто, стр. 14.
9. Исто, стр. 40.
10. Исто, стр. 23.

11. Исто, стр. 343.
12. Исто, стр. 12.
13. Исто, стр. 10.
14. Исто, стр. 11.
15. Исто, стр. 18.
16. Исто, стр. 23.
17. Исто, стр. 38.
18. Исто, стр. 54.
19. Исто, стр. 62.
20. Исто, стр. 75.
21. Исто, стр. 97.
22. Исто, стр. 192.
23. Исто, стр. 205.

